

УДК 821.161.2: 82–14(092) І. Франко

ПІД ЗНАКОМ МАРСА: ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА В ХУДОЖНЬО-ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ОСМИСЛЕННІ ІВАНА ФРАНКА

Богдан Тихолоз

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, м. Львів, 79044, Україна
e-mail: tycholoz@ukr.net*

Статтю присвячено проблемі осмислення Першої світової війни в поезії та публіцистиці Івана Франка.

Ключові слова: Перша світова війна, Іван Франко, поезія, публіцистика, національне питання.

Перша світова війна, також відома як Велика війна (*англ.* The Great War, *франц.* La Grande guerre) і «Війна, щоб завершити всі війни», – небувале доти явище планетарного масштабу, що розгорілося 1914 р. й охопило своїм полум'ям дві третини Земної кулі та забрало з собою понад 10 мільйонів її мешканців. Цей глобальний воєнний конфлікт визначив кінець старого світопорядку, котрий склався після Наполеонівських війн, і спричинив розпад чотирьох імперій: Австро-Угорської, Німецької, Османської і Російської, а також захитав підвалини Британської імперії. Унаслідок цього низка країн отримали незалежність (Чехословаччина, Естонія, Фінляндія, Латвія, Литва, Польща та Югославія; на короткий час – і Україна) [див.: 2].

«Inter arma tacent Musae» (*лат.* «Коли промовляє зброя, Музи мовчать»), – стверджували давні римляни. Проте Франкова муза не мовчала навіть серед гармат: після «глибокої павзи» 1908–1913 рр., коли з-під його пера з'явилися лише поодинокі твори, вона знову озвалася у відповідь на гучний виклик канонади «великої, всесвітньої війни».

Перша світова війна закономірно стала однією з центральних тем Франкової творчості 1914–1916 рр., як поетичної, так і публіцистичної. Можна ствердити, що у фокусі цієї теми відбувалася така характерна для натури письменника інтерференція та дифузія художнього та публіцистичного дискурсів: публіцистика за рівнем образності та емоційної наснаги піднімалася до рівня високої поезії, натомість поезія часто-густо поставала як злободенна публіцистика.

Художньо-публіцистичне осягнення цієї мегатеми мало переважно характер «образків з натури» – епічних чи ліро-епічних замальовок конкретних «воєнних пригод», подій, ситуацій, що охоплюють чималий простір окупованої російськими військами Галичини та широкий шерег дійових осіб трагічного й гротескового водночас «театру воєнних дій». Серед персонажів цієї «драми» –

російський цар Микола II Романов та його «мужі довір'я», генерали, офіцери та прості солдати-«москалі», донські козаки, «сестри милосердя» та купці, перелякане львівське панство і посполитий люд, патріотична українська молодь, що бере до рук зброю і вступає до Легіону Українських Січових Стрільців, сподіваючись на визволення рідного народу з-під чужинецького ярма, і нарешті, сам поет, самотній, змучений хворобами і стурбований довколишніми надзвичайними подіями.

Ці переважно етологічні «образки» мали виразну антимилітарну та антиімперську (читай антиросійську) спрямованість, що й стало на заваді їхній публікації за радянського часу. Багатьом із них властиве яскраве викривально-сатиричне забарвлення (пор., зокрема, поезії «Царські слова», «Інвазія», «Львів і Винники в днях 1–3 вересня 1914 р.», «Усміх Фортуни», «Муж довір'я», «Купецька пригода», «З Панасових оповідань», «Донець – козак молодий», «Сухий пень», «Під сей воєнний час» та ін.), інші сповнені пронизливо трагічного пафосу, експресивних, іноді драстично-натуралістичних сцен і картин («Три стирти», «Три сестри милосердя», «Жінка з револьвером», «Пригода в Підбужи», «Два столівники»). Деякі з творів цієї пори містять «сліди» містичних візій, сновидінь та галюцинацій поета, що привиджувалися йому в останні роки життя (як-от «два видіння» з поезії «З великої війни», вірш «Чи віщий сон?» – моторошне передбачення насильницької смерті сина Петра – і фрагменти «Сусід» та «Із театру італійської війни»).

Проте інколи Франко-поет в осмисленні «великої світової війни» піднімався і до масштабних філософських узагальнень. Узагальнення ці, що особливо цікаво, мали суперечливий, навіть, на перший погляд, парадоксальний характер. Для Франка було характерне діалектичне розуміння війни як катастрофи й катарсису, руйнування й очищення – з одного боку, апофеозу ненависті, насильства й руйнування, симптому глибокої внутрішньої хвороби людства, з іншого – його огненного самозцілення, оновлення, відродження.

Адже, оголюючи приховані суперечності, війна виявляє не лише найгірші, а й найкращі людські риси. Подібно й російський філософ і публіцист М. Бердяєв трактував світову війну крізь призму екзистенційної та історичної діалектики кари й спокути: «Війна є іманентна кара й іманентна спокута. У війні ненависть переплавляється в любов, а любов – у ненависть. У війні стикаються межові крайнощі і диявольська тьма переплітається з божественним світлом. Війна є матеріальний вияв одвічних суперечностей буття, вияв ірраціональності життя. <...> Війна є провина, але вона також є й спокутування провини. У ній неправедне, грішне зле життя возноситься на хрест» [1, с. 155].

Опозиція «війна – мир» у Франка-поета природно асоціювалася з протиставленням бурі і спокою. Руйнівну силу війни він прирівнював до несамовитих, нестримних природних стихій – бурі, повені: «Велика світова війна / Так прошуміла надо мною, / Як буря прошумить грізна / Понад гнучкою тростиною. // Де-де вона дуби лама, Церкви, доми нівечить громом, / Пустошить лан, дахи здійма, / Гатить яруги ліса ломом» [4, т. 52, с. 212] («З великої війни», 1915); «Нехай же йде війна та своїм ходом, / Як повінь, розгулявшись поверх поля» [4, т. 3, с. 390] («Во чоловіціх благоволеніє!», 1916).

Ув осмисленні діалектично складної, «скомплікованої» природи війни Франка-поета доповнював Франко-публіцист філософського, загальносвітоглядного мірила. Так, ще в ранньому історіософському трактаті «Мислі о еволюції в історії людськості» (1881–1882) письменник-учений трактував війну як особливу форму боротьби за існування в людському суспільстві, яка, «хоч не раз нищить і руйнує майно й існування многих одиниць, то зато причинюється до стиснення суспільного зв'язку, до зміцнення державної організації» [4, т. 45, с. 107]. Розуміючи історичну необхідність війни як важливого, хоч і далеко не найкращого способу розв'язання міжлюдських та міжнаціональних конфліктів, І. Франко комплексно осмислював її негативні й позитивні наслідки: «Натовкуючи одні племена на другі, війна розширює світогляд і круг знання поединчих племен, – учить людей обмінюватись плодами природи й праці різних сторін; витворюючи більш або менш окремих стан вояцький, війна кладе першу підвалину до поділу суспільності на верстви; в початках вона дуже часто опікується торгівлею, промислом та міжнародними зносинами, ба навіть, вимагаючи множества всякого оружжя, сама викликає певні великі галузі промислу і немало причинюється до вдосконалення людського пізнання і використання металів» [4, т. 45, с. 107].

Прикметно, що проблемам суспільно-історичного значення війни та мілітаризму Франко присвятив і спеціальну науково-публіцистичну студію – «Війни і військо в наших часах» (1882). Тут він окреслив «внутрішні діалектичні движучі закони» воєн та вказав на їхню зумовленість соціальними й економічними обставинами, розрізвивши війни царські та війни національні [див.: т. 45, с. 169]. Проте Перша світова війна, яка розгорілася через кілька десятиліть після написання цієї праці, не вкладалася в цю дихотомічну класифікацію. Вона мала зовсім інший, порівняно з попередніми, глобально-цивілізаційний характер. У її горнилі загинула не одна монархія і здобув історичні шанси не один національно-визвольний рух. У цьому, власне, й було її найбільше історичне значення.

Взірцем глобалізації теми «всесвітньої війни» у Франковій ліриці може слугувати публіцистично-філософська поезія «Во чоловіцях благоволеніє!» (1916):

Нема ще миру, і не видно ще кінця
Великої, всесвітньої війни,
Якій рівні не знаю;
Вже міліони мученицького вінця
Вдостоїлись трохи не в кождім земнім краю,

І ще мир не достиг, не скоро й засвітає,
І віє в тій війні якийсь дух не ворожий;
Вояк про обов'язок свій питає,
Гинучи, кращий, ліпший час вітає,
Понад спустошенням щось віє, мов дух Божий.

<...>

Нехай же йде війна та своїм ходом,
Як повінь, розгулявшись по верх поля,
Хай розраховується тут і труду свого плодом,
І кровію дітей своїх народ з народом,
Поки достигне плід – велика добра воля! [4, т. 3, с. 390]

Цей твір чи не найкраще передає, на перший погляд, дивне, амбівалентне враження письменника від «великої, всесвітньої війни», особливо яскраво сконцентроване в слові містичному образі, у якому міцно злитовані стихії руйнування й очищення: «Понад спустошенням щось віє, мов дух Божий» [4, т. 3, с. 390]. З одного боку, Франка як гуманіста-людинолюбця не могли не жахати криваві страхиття війни як апофеозу людської жорстокості й насилля, які завше викликали в нього праведний гнів і справедливий осуд. З іншого боку, пильно спостерігаючи, «як в нашій краї гуляє / Марс той огнисто-червоний...» [4, т. 3, с. 386], «за явищ величних огромом» [4, т. 52, с. 212] він зумів добачити історичну закономірність: війни, хай у надміру жорстокий, антилюдський спосіб, а все ж розв'язують на зрілі суперечності й конфлікти. Перекроюючи мапу світу, вони дають шанс поневоленим націям у нурті кривавої боротьби здобути свою незалежність.

Тому Першу світову війну Франко розцінював насамперед як історичний шанс України постати перед високими брамами державного життя – здобути у вирі воєнно-політичних катаклізмів національно-державну самостійність. Письменник покладав великі надії на далекосяжні історичні наслідки цієї війни, сподіваючись, що разом із численними жертвами вона принесе національне визволення українському народові. Так, у листі до В. Якіб'юка від 4 грудня 1915 р. Франко писав: «<...> жию тою надією, що велика війна, яку переживаємо тепер, принесе нам без порівняння більше хісна, ніж може принести шкоди» [4, т. 50, с. 434]. Адже поневоленому народові справді не було чого втрачати, окрім своїх кайданів. І Франкове пророцтво таки збулося.

Прикметно, що відомий український публіцист, політик і політолог М. Міхновський, якому поруч із Франком належить право першості у чіткому формулюванні ідеалу національної самостійності України (маємо на увазі брошуру «Самостійна Україна», 1900, що вийшла друком майже синхронно з Франковою статтею «Поза межами можливого»), у промові «Відносини до війни», виголошеній на I Військовому з'їзді у Києві 6 травня 1917 р., також акцентував на вирішальному значенні Першої світової війни для визволення поневолених націй (найперше, зрозуміло, української) з-під чужого панування, розвиваючи франківські ідеї війни як особливої форми боротьби за існування: «Нинішня війна є тільки вибухом в тій невпинній боротьбі націй за своє існування, яка стала такою елементарною й загостреною з часу Великого переселення народів. Велике переселення народів – це історико-біологічна трагедія людськості. Останній акт цієї трагедії розпочався цією війною, і ХХ ст. побачить розв'язання національних питань» [3, с. 157]. Символічно, що свою промову М. Міхновський завершив на високій, питомо франківській ноті – поетичній формулі ідеалу національної соборності й самостійності: «З цієї війни ми мусимо вийти як вільний, суцільний народ. І вся прабатьківська земля наша повинна належати українському народові, щоб він був сам пан на своїй землі, щоб справдилися мрії нашого геніального поета Франка, сина галицької землі: “Встане славна Мати–Україна, / Щаслива і вільна – / Від Кубані аж до Сяна-річки / Одна, нероздільна!”» [3, с. 158].

На наше переконання, українські національно-визвольні змагання (і не тільки 1917–1921 рр., але й цілого ХХ ст.) розгорталися під знаком Франка. У цьому твердженні немає жодного перебільшення: з Франкового «духа печаттю» до бою «за Україну, за її волю» ступали цілі генерації новітніх каменярів і конкістадорів, вихованих на полум'яних закликах його поезії та пророчих пересторогах його

«героїчного інтелекту» (С. Маланюк) – Українські Січові Стрільці, діячі Центральної ради та Директорії, ОУН, вояки УПА, представники дисидентського руху 1960–1980-х рр... Усі вони, в певному сенсі, були спадкоємцями «Вічного революціонера». Тому сьогоднішня незалежна Україна має сприйматися як реалізація Франкової державотворчої інтенції, його титанічного націотворчого чину.

«Такі слова на старості літ пишуться кров'ю» [4, т. 26, с. 353], – так оцінив колись молодий Франко перли пізньої лірики П. Куліша. Здається, тепер цю оцінку можна було б переадресувати принаймні деяким його власним поезіям до би «катастрофи й катарсису», які й сьогодні звучать, як незнищенні заповіді пророка рідному народові.

Один із таких заповітів – це націософсько-публіцистична медитація «А ми з чим?» (1915):

Глянь, до високих брам державного життя
В ладі й добрі та для культурної роботи
Народи тиснуться під напором буття,
Чергою багачі, і злидарі, й банкроти.

Ще брама замкнена, лютує боротьба,
Що, може, декого допустить, може, й лишить;
Гукає дехто з тих, в кім сила не слаба,
А дехто слабшого уговкує та тишить.

«А ви тут з чим, всесвітні жебраки,
Невмита хлопська та попівська ораво?
Гетьмани, козаки – самі бунтівники!
Де ж ваше історичне право?»

«А отже, і до нас покликане дійшло,
І ми стаєм до брам отих міцних
Із архиканоном думок всіх визвольних:
Аби нікому кривди не було!» [4, т. 52, с. 219–220]

Розуміючи світову історію як боротьбу народів за своє існування, у якій виживає лише найсильніший (мабуть, не випадковим було звернення в цей період до поетичної історіософії Стародавнього Риму та Київської Русі!), Франко усвідомлював, що єдино можлива форма національного самобуття – це створення власної держави. Бездержавний народ приречений залишатися народом «всесвітніх жебраків». Війна ж – це суворий іспит на історичну, етичну й політичну зрілість нації. Лише пройшовши кризу горнило страшних випробувань «із архиканоном думок всіх визвольних», витримавши іспит на «атестат зрілості», народ здобуває «історичне право» на самовизначення.

Справу національного відродження та здобуття власної державності Франко-поет, як і Франко-політичний мислитель та публіцист, ставив у пряму залежність від етичної зрілості та готовності рідного народу до великих випробувань. Про це свідчить, зокрема, морально-філософська максима «Будьмо!» (1914), що своєю лаконічністю та афористичністю нагадує «строфи» Франкового «Паренетікону»: «Будьмо хоч трупами, та трупами вельмож, / Що на велике діло спромог-

лися, / Але не трупами тих завалидород, / Що в боротьбі безцілній знемоглися!» [4, т. 52, с. 209]. Цей полум'яний заклик до честі й гідності своїх земляків формує високий етос шляхетності і відваги, в основі якого – ідея «великого діла» – вочевидь, справи національного єднання й відродження, здобуття державності у круговерті світової війни.

Франків етичний кодекс – кодекс правди й справедливості – підсумовує національний заповіт-повчання «Зоні Юзичинській» (1916):

Не мовчи, коли, гордо пишаючись,
Велегласно брехня гомонить,
Коли, горем чужим утішаючись,
Зависть, наче оса та, бринить,
І сичить клевета, мов гадюка в корчи, –
Не мовчи!

Говори, коли серце твоє підіймається
Нетерплячкою правди й добра,
Говори, хай слів твоїх розумних жахається
Слямазарність, бездарність стара,
Хоч би ушам глухим, до німої гори, –
Говори! [4, т. 3, с. 393]

Це справді Франків «символ віри», його *profession de foi* (франц.). Говорити правду «благочасно і безчасно», тільки правду і нічого, крім правди, – життєвий принцип, якому він не зраджував ніколи і який заповідав своїм нащадкам як найвищу істину. Від світання «молодечого романтизму» й до самого смерку в його серці жив «правдомовний Джеджалик». «Не мовчи!», «Говори!» – імперативи, рівно ж прості для розуміння, як і складні для виконання. Пригадаймо: «Блаженний муж, що йде на суд неправих / І там за правду голос свій підносить, / Що безтурботно в сонмищах лукавих / Заціплі сумління їх термосить» [4, т. 3, с. 148–149]. Саме таким «блаженим мужем» був Франко; саме такими волів бачити своїх «спадкоємців в царстві духа».

Перша світова війна в художньо-публіцистичному осмисленні Івана Франка, таким чином, постає як історично зумовлене, діалектично складне, амбівалентне явище глобально-цивілізаційного масштабу: з одного, боку, безпрецедентна суспільно-історична катастрофа, з іншого ж, своєрідний «пролог» до національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. Сьогодні, коли знову, через століття після подій, над якими рефlekтував Франко-публіцист і поет, українці ціною свого життя і смерті відстоюють право на власну незалежність, державність і свободу, і чимало з них удостоїлось «мученицького вінця», варто пригадати собі «архиканон думок визвольних» нашого національного Вчителя.

---

1. Бердяев Н. Судьба России: Опыт по психологии войны и национальности / Н. А. Бердяев. – М.: Мысль, 1990. – 205 с.

2. Мельник І. Перша світова війна 1914–1918 / І. Мельник // Світова історія: ХХ століття: Енциклопедичний словник / за ред. І. Підкови та Р. Шуста. – Львів: Літопис, 2008. – С. 614–626.

3. Міхновський М. Відносини до війни / Микола Міхновський // Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.: Хрестоматія / За ред. О. І. Семківа. – Львів: Світ, 1996. – С. 157–158.

4. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К.: Наук. Думка, 1976/1986.

**UNDER THE SIGN OF MARS:
WORLD WAR I
IN THE IVAN FRANKO □ S
ARTISTIC AND JOURNALISTIC UNDERSTANDING**

Bogdan Tykholoz

*Ivan Franko National University of Lviv,
Chuprynky str., 49, Lviv, Ukraine, 79044
e-mail: tykholoz@ukr.net*

The article is devoted to the understanding of the World War I in Ivan Franko □ s poetry and journalism.

Key words: World War I, Ivan Franko, poetry, publicism, the national question.

**ПОД ЗНАКОМ МАРСА:
ПЕРВАЯ МИРОВА ВОЙНА
В ХУДОЖЕСТВЕННО-ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ
ОСМЫСЛЕНИИ ИВАНА ФРАНКО**

Богдан Тихолоз

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Генерала Чупрынки, 49, г. Львов, Украина, 79044
e-mail: tykholoz@ukr.net*

Статья посвящена проблеме осмысления Первой мировой войны в поэзии и публицистике Ивана Франко.

Ключевые слова: Первая мировая война, Иван Франко, поэзия, публицистика, национальный вопрос.